

A szövegkiválasztás szempontjai olvasásértési feladatokhoz

Selecting texts for the reading comprehension test

The paper has two parts.

The first part gives a review of literature on the most important factors to be considered when selecting texts for teaching and assessing reading comprehension.

These factors include text difficulty, content relevance and level of interest for the target population, and the potential of the text for exploitation. According to the literature text difficulty or accessibility is often measured by using a readability index which was originally developed to help text writers produce readable texts for their target audience. The 'cloze' procedure is another frequently used means to measure readability. However, researchers admit that experts' judgements may be a better indicator of text difficulty and exploitability than statistical formulae. Results from interviews with experts from the Budapest Business School Language Examination Centre seem to support this claim.

The second part of the paper gives a short account of the procedure of selecting texts for research purposes. The procedure included statistical calculations, experts' judgements as well as collecting students' opinions and text mapping.

Bevezetés

A pedagógiai folyamat során a tudásmérő vizsgálatok célja az, hogy minél pontosabb, megbízhatóbb és objektívabb képet kapjunk az adott tanuló vagy az adott populáció tényleges tudásáról, kompetenciáiról, készségeiről. A tényszerű, ún. tárgyi tudáson túlmutató kompetenciák, így az idegen nyelvi kommunikációs kompetenciák mérése gyakran csak közvetett módon lehetséges. Az idegen nyelvek elsajátításával és az idegen nyelvi kommunikációs kompetenciák mérésével foglalkozó szakirodalom megkülönbözteti a kompetencia és a performance fogalmát. A nyelvtanuló kompetenciái közvetlenül nem hozzáférhetőek, mérésük csak „előhívott” idegen nyelvi teljesítményeken keresztül lehetséges. Ezért kis túlzással azt állíthatjuk, hogy az idegen nyelvi kompetenciák mérése inkább becslés, és még a legszigorúbb mérési követelmények betartása esetén sem teljesen egzakt mérési folyamat. Mindez nem jelenti azt, hogy az idegennyelv-tudás mérése felesleges vagy önkényes folyamat. Ahhoz azonban, hogy a mérés megbízható legyen, tisztában kell lennünk azzal, hogy éppen e közvetett mérés okán, a nyelvtanuló ténylegesen meglévő kompetenciáin túl egyéb tényezők is szerepet játszhatnak a mérési eredmények alakulásában.

* BGF Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskolai Kar, Idegen Nyelvi Intézet, intézetvezető főiskolai docens.

A mérési folyamatot befolyásoló tényezők

Egy adott nyelvtanuló tanulási- vagy vizsgahelyzetben nyújtott teljesítményét számos tényező befolyásolhatja és ezeknek a tényezőknek csupán egy részét tudjuk ellenőrzésünk alatt tartani. BACHMAN (1991) négy csoportba sorolta a teljesítményt befolyásoló tényezőket: a kommunikatív nyelvi készség, a méréshez kötődő módszertani tényezők, személyes tényezők és véletlen tényezők. A kommunikatív nyelvi készség BACHMAN meghatározása szerint magában foglalja a nyelvtudást vagy kompetenciát, és az alkalmazás képességét, vagyis azt, hogyan tudjuk a meglévő kompetenciát valós kommunikációs helyzetben a célnak megfelelően alkalmazni. Valójában pontosan ez az, amit a mérés során mérni kívánunk. Minél több egyéb tényező befolyásolja a mérés eredményét és minél nagyobb mértékben, annál kevésbé megbízható a mérés eredménye, annál kevésbé tükrözi a mérési eredmény – vagy vizsgaeredmény – a nyelvtanuló valódi nyelvtudását, valódi kommunikatív kompetenciáját. A teljesítményt befolyásoló tényezők másik csoportjába a személyes attribútumok tartoznak: nem, életkor, etnikai hovatartozás, kulturális háttér, ismeretek más területeken, kognitív jellemzők stb. Bár ezek a személy megváltoztathatatlan tulajdonságai és így állandóan befolyásolják a teljesítményt, nincs mód e tényezők ellenőrzésére vagy manipulálására. A véletlen tényezők csoportjába soroljuk az olyan esetleges körülményeket mint a mérési helyzet vagy vizsga fizikai körülményei, az időjárás vagy a nyelvtanuló pillanatnyi mentális vagy emocionális állapota. A negyedik csoport a mérés vagy vizsgáztatás módjának, módszerének tényezőit tartalmazza. Ez a teljesítményt befolyásoló tényezőknek egy olyan csoportja, amelynek elemei megtervezhetők, változtathatók és folyamatosan ellenőrizhetőek. BACHMAN (1991) a következő módszertani kategóriákat említi: a vizsga környezete, az utasítások, az *input* vagy vizsgastimulus, az elvárt válasz vagy megoldás jellege, az *input* és a válasz közti viszony jellege.

Az input az írott szöveg értését mérő feladatban

Az írott szöveg megértésének ellenőrzése esetében az input része a szöveg valamint a szöveghez tartozó, megértést ellenőrző feladat(ok). Az alábbiakban az input részét alkotó szöveg kiválasztásának szempontjait tekintem át.

A szöveg alkalmassága

Az idegen nyelv tanulása és mérése szövegeken keresztül, szövegek kontextusában történik, ezért az alkalmas szövegek kiválasztása nagy fontossággal bír mind a gyakorló tanárok, a tananyagírók, mind a vizsgafejlesztők számára. KLARE (1978) szerint annak megállapítása, hogy egy szöveg alkalmas-e adott célra adott populáció számára, történhet tapasztalat alapján, olvasásértési teszt alapján vagy olvashatósági mutató segítségével. Bár egy szöveg nehézségének meghatározására már számos kísérlet történt, a gyakorlatban a szövege-

ket, mind oktatási, mind mérési célokra gyakran intuitív módon, tapasztalatokra alapozva választják ki. NUTTALL (1996) szerint egy szöveg alkalmasságát három szempontból érdemes mérlegelni: a szöveg tartalma, kiaknázhatósága és olvashatósága vagy érthetősége szempontjából. A szöveg tartalma akkor megfelelő, ha az adott populáció háttérismereteire, általánosan elvárható tudására épít, ha érdeklődésre tarthat számot, ha nem elfogult és nem sérti az adott populáció érzékenységét. A szöveg kiaknázhatósága függ attól, milyen célra kívánjuk azt felhasználni. A cél lehet az idegen nyelv oktatása, az olvasási készség fejlesztése vagy a szövegértés mérése. A szöveg kiaknázhatósága a legfontosabb szempont a szöveg kiválasztásában. NUTTALL harmadik szempontja, az olvashatóság, a szöveg lexikai és strukturális nehézségére utal. Egy szöveg lexikai sűrűsége, vagyis nehézsége lexikai szempontból, nem objektív kategória, csak az olvasó szókincsének nagysága és mélysége relációjában határozható meg. Számos kutatás történt annak megállapítására, hogy milyen mértékben gátolják egy szöveg megértését az abban előforduló ismeretlen lexikai elemek ill. hogy az ismeretlen lexikai elemeknek milyen aránya tekinthető kezelhetőnek és így elfogadhatónak a tanulási vagy mérési folyamat során. LAUFER (1989) a szókincs nagysága és az értő olvasás kapcsolatát vizsgálva, arra a következtetésre jutott, hogy egyetemi diákok esetében egy szöveg szókészletének 95%-os ismerete nélkül a szöveg megértése gyakorlatilag nem lehetséges. Kutatásának leírása alapján úgy tűnik, hogy ez az arány az ismert szavak és a szövegből helyesen kikövetkeztetett szavak összességére vonatkozik. Más kutatók ennél magasabb arányt tartanak irányadónak. NUTTALL (1996) szerint amennyiben az ismeretlen szavak aránya egy szövegben meghaladja a 2-3%-ot, a szöveg nem alkalmas oktatási célokra.

Egy adott szöveg nehézségéhez a lexikán túl természetesen a nyelvi szerkezetek is hozzájárulnak, amelynek jó indikátora a mondatok terjedelme és komplexitása.

A szöveg nehézsége

Számos ún. olvashatósági mutatót (*readability index*) fejlesztettek ki az elmúlt évtizedekben egy szöveg nehézségi szintjének megállapítására (KLARE, 1978, 1984). Ezek a mutatók kísérletet tesznek a szöveg olvashatóságának előrejelzésére, és ezzel segíteni kívánják a szövegírókat abban, hogy olvasóközönségük számára jól olvasható, jól megérthető szövegeket alkossanak. A képletek többsége MCCALL-CRABBS „Standard Test Lessons in Reading” c. munkáján alapszik. A különböző képletek a szöveg különböző aspektusait megragadva és számszerűsítve számolják ki és adják meg a szöveg nehézségét. Az egyes képletekben a következő kategóriák fordulhatnak elő: átlagos szószám egy mondaton belül, előljárós kifejezések száma, „nehéz” szavak száma (nehéznek minősülhetnek például a három vagy több szótagú szavak), képzők száma, névmások száma, egyszótagú szavak száma vagy a szövegre vonatkozó ún. „cloze”-teszt helyes megoldásainak száma. Néhány képletben kísérlet történt a szintaktikai komplexitás megjelenítésére is (KLARE, 1978). A kutatások alapján megállapít-

ható, hogy két változó elegendő a számításokhoz és további változók bevezetése nem módosít szignifikánsan az eredményen (KLARE, 1984, 713-715. old.). Jelenleg a Flesch Reading Ease képlet és a Fog Index a két leggyakrabban alkalmazott módszer az olvashatóság megállapítására (KLARE, 1978, FULCHER, 1997). Az első FLESCHE-képletet RUDOLF FLESCHE dolgozta ki 1942-ben felnőtteknek szóló szövegek felmérésére. Módosított változata, a Flesch Reading Ease képlet, amely a mondatok és szavak terjedelmére épít, ma is széles körben használatos. Az 1952-ben újtára bocsátott Fog Index ROBERT GUNNING nevéhez fűződik. A Fog Index két változója az átlagos szószám a mondatokban valamint a három vagy többszótagú szavak előfordulásának százalékos aránya. A számítások eredményeként kalkulált index-szám arra az olvasási szintre utal, ahol várhatóan az olvasó számára a szöveg valóban megérthető lesz. Ezt a számot igen gyakran azonosítják az oktatásban eltöltött évek számával. Ily módon az indexszám azt mutatja, hány évnyi tanulási, olvasási tapasztalat kell ahhoz, hogy a szöveg érthető legyen az olvasó számára. Az olvashatósági mutatókat számos kritika érte. CARRELL (1987) és FULCHER (1997) egyaránt kifogásolják, hogy az indexek kiszámításánál nincs mód a szöveghez, ill. az olvasóhoz kapcsolódó változók széles körű figyelembevételére. FULCHER (1997, 501. old.) felsorolásában az alábbi szöveghez kapcsolódó változók szerepelnek: betűméret és betűtípus, színek, illusztrációk, az esetleges szakmához kötődő szókincs, a szintaxis, a szöveg belső szerkezete, a tartalom komplexitása. Az olvasóhoz kapcsolódó változók, úgy mint érdeklődés, motiváció, iskolázottság, háttérismeretek vagy olvasási stratégiák figyelembevételére pedig az indexek kiszámításánál egyáltalán nincs mód.

Az elmúlt években számos kísérlet történt az ún. „cloze”-teszten alapuló olvashatósági mutatók kidolgozására. A „cloze”-teszt lényege egy hiányos szöveg kiegészítése és ezzel az eredeti szöveg rekonstrukciója. Az eljárásnak, mint mérési feladatnak a háttérben az a mindennapi tapasztalat áll, hogy a hatékony olvasó a hibásan írt szavakat is helyesen olvassa ki és képes a szövegből hiányzó szavakat sikeresen pótolni vagy behelyettesíteni. A pszichológiában azt a jelenséget, hogy az agy a hiányos vagy töredékes mintákat, ábrákat stb. képes egészként érzékelni, „closure”-nek nevezik, és régóta vizsgálják. Első ízben 1953-ban TAYLOR javasolta a „cloze”-tesztet – anyanyelven történő olvasás kontextusában – egy szöveg nehézségének, érthetőségének felmérésére. A „cloze”-teszteknek számos változata van, részben a törlendő szavak arányát illetően, részben attól függően, hogy a szavak törlése mechanikusan, minden n-dik szó törlésével, vagy valamilyen egyéb – grammatikai vagy lexikai – megfontolás alapján történik-e. Bár éppen a különböző technikáknak köszönhetően a kapott eredmények különbözőek lehetnek, sok kutató (OLLER, 1973; MOYLE, 1978; RYE, 1983) állítja, hogy a „cloze”-teszt alkalmasabb az olvashatóság mérésére, mint a statisztikai képleteken alapuló indexek. Ugyanakkor mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy a „cloze”-teszt eredendően nem prediktív eszköz, hanem a vizsgálatban résztvevő szövegértését hivatott mérni. Idegen nyelven történő mérés esetén pedig a szigorúan vett szövegértésen túl, lexikai tudást, nyelvhelyességet és a szöveg szerkezetének, diskurzustípusának felismerését is méri.

Az egymásnak ellentmondó elméletek és tapasztalatok számos összehasonlító tanulmányt indukáltak. MOYLE (1978) kutatása során összevetette a tévesztések számát, a Fry Olvashatósági Grafikon elemzését valamint egy „cloze”-teszt eredményeit. Véleménye szerint a „cloze”-teszt a szöveg érthetőségének olyan empirikus mérésére ad lehetőséget, ami egy szöveg nehézségének meghatározásánál jól kiegészítheti a szakértői véleményezést. Ugyanakkor elismeri, hogy a kapott eredményeket nagyban befolyásolhatja a szöveg jellege, a „cloze”-teszt típusa, az olvasó életkora stb.

FULCHER (1997) a szöveg nehézségét, ill. az olvasó számára való elérhetőségét vizsgálva összehasonlította a szakértői véleményezés eredményeit és a Flesch Olvashatósági Indexet, amely a mondatok és a szavak terjedelme alapján adja meg a szöveg nehézségét. A kétféle elemzés eredményei között semmilyen korrelációt sem talált. Kiderült, hogy a négy felkért szakértő a mondatok terjedelmét egyáltalán nem vette figyelembe a munkájában. Négy fő tényezőt vizsgáltak; a nyelvi szerkezetet, a kontextust, a tartalmi komplexitást és az író-olvasó kapcsolat operacionalizálását.

A jelen kutatás keretében a 2002–2003-as tanév folyamán három interjú készült a Budapesti Gazdasági Főiskola Idegen Nyelvi Vizsga- és Továbbképző Központjának tapasztalt vizsgálófejlesztőivel. Az interjúk célja annak kiderítése volt, milyen szempontok alapján választják ki a szövegértési tesztre szánt szövegeket. Az interjúk alapján a szempontjaik között egyáltalán nem szerepeltek olyan számszerűsíthető tényezők, mint mondatok vagy szavak terjedelme, bizonyos szófajok előfordulása stb. Amit mindhárom vizsgálófejlesztő hangsúlyozottan említett, az a tartalmi relevancia, tekintettel a célcsoport háttérismerteteire és érdeklődésére, a szöveg nyelvi jellemzői, elsősorban a lexika terén, valamint a szöveg kiaknázhatósága, mérési feladatra való alkalmassága. Az is kiderült, hogy a szöveg kiválasztását tapasztalataikra támaszkodva, elsősorban intuitív módon végzik. A kutatások fényében úgy tűnik, hogy egy adott populáció relációjában egy szöveg nehézségének, és érthetőségének elbírálásakor nem elegendő egy statisztikai képlet számszerű eredményére támaszkodni – bármennyire is vonzó megoldásnak tűnik –, hanem célszerű több komplementer eljárást alkalmazni.

Egy szöveg kiválasztásának menete

Az alábbiakban szövegek kiválasztásának menetét kívánom röviden bemutatni. Ez magában foglalja a statisztikai mutatókat, a szakértői vélemények bekérését, az ismeretlen szavak arányának feltérképezését potenciális vizsgázók bevonásával, a lényegi információ kiszűrését és a szöveg alkalmasságának megállapítását értést ellenőrző feladatok készítésére.

A szövegek kiválasztására egy szövegértéssel kapcsolatos kutatás során került sor. Tekintettel arra, hogy a kiválasztott szövegek összehasonlíthatósága fontos szempont volt, igen körültekintően kellett eljárni. A válogatás szempontjai voltak az újságnak, mint a szöveg forrásának típusa, a szöveg témája és információtartalma, a szöveg aktualitása (mivel a túlságosan hamar elévülő

tartalom kizáró ok volt) a szöveg érdekessége, a szöveg nehézsége lexikai szempontból, valamint a szöveg terjedelme. Ötven szöveg elsődleges kiválogatása korábbi tapasztalatok alapján, intuitív módon történt. Második lépésben a Flesch-Kincaid Olvashatósági Index segítségével 31 szöveg kiválasztására került sor. A szövegek mindegyike 11,5–12 index-érték közé esett, ami lényegileg 11,5–12 évnyi oktatásban eltöltött időként értelmezhető és olyan szövegértési szintet feltételez, ami szükséges a főiskolai tanulmányok végzéséhez. Mivel a későbbi kutatást első éves főiskolai hallgatók körében kívánjuk elvégezni, ez az index-érték mindenképpen elfogadható volt. Ezt követően hét oktatási és vizsgaanyag-fejlesztési tapasztalattal rendelkező szakember vizsgálta meg a szövegeket. A felkérésnek megfelelően 1–5-ig terjedő skálán értékelték a szöveg nehézségét – középfokú nyelvtudás relációjában – és az adott célcsoport ismeretében a szöveg tartalmának relevanciáját. Külön megjegyzés formájában adtak jelzést a szöveg alkalmasságáról mérési célokra. A szövegek többségéről meglehetősen egységes vélemény alakult ki. Azok a szövegek, amelyekről a szakértői vélemények túlságosan megoszlottak, automatikusan kiestek a válogatáson. A következő lépésben a szövegek érdekességéről, motivációs erejéről kívántunk információt kapni. Egy 30 fős diákcsoport megkapta a szövegek címét és első bekezdését. Arról kellett nyilatkozniuk, hogy a cím, ill. az első bekezdés alapján érdekesnek találják-e és tovább olvasnák-e a cikket. A szakértői és a diákvélemények alapján a további vizsgálódásra hat szöveget azonosítottunk.

A kiválasztott hat szöveg összevethetősége szempontjából igen fontos volt feltérképezni a szöveg lexikai nehézségét és információgazdagságát. Elsősorban azt volt fontos megtudni, milyen az ismeretlen szavak aránya a szövegekben. Mintegy 30, a célcsoporthoz tartozó diákot arra kértünk, aláhúzással jelezze az ismeretlen lexikai egységeket a szövegben.

Utolsó lépésben a szöveg kiválasztásában is részt vevő szakemberek egymástól függetlenül azonosították a számukra lényeges információkat a szövegben. Ez már a munka következő lépését készítette elő, nevezetesen a szövegértési tesztek elkészítését.

A fenti rövid bemutatás alapján elmondható, hogy a szövegkiválasztás hosszadalmas és sok résztvevős folyamat. Az oktatás vagy a vizsgafejlesztés során általában csak töredékesen van mód a teljes folyamat végigkísérésére. Arra a kérdésre, hogy vajon egy ilyen alapos válogatás megfelelőbb szövegeket eredményez-e és ezáltal hozzájárul-e a mérési folyamat objektivitásának növeléséhez, csak a szövegértési tesztek elkészítése és a teljes kutatás lebonyolítása után kísérhetünk meg választ adni.

Irodalom

BACHMANN, L. F.: *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oxford: Oxford University Press, 1990.

CARRELL, P. L.: „Content and formal schemata in ESL reading.” *TESOL Quarterly*, Vol. 21, No. 3, 1987. szeptember, 461-481. old.

- FULCHER, G.: „Text difficulty and accessibility: reading formulae and expert judgement.” *System*, Vol. 25, No. 4, 1997. 497-513. old.
- KLARE, G. R.: „Assessing readability.” CHAPMAN, L. J. and CZERNIEWSKA, P. (szerk.) *Reading from process to practice*. London and Henley: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- KLARE, G. R.: Readability. PEARSON, P. D. (szerk.) *Handbook of reading research*. Longman, New York, 1984. 681-744.old
- LAUFER, B.: „What percentage of text-lexis is essential for comprehension?” LAUREN, C. and NORDMAN, M. (szerk.) *Special language from humans' thinking to thinking machines*. Philadelphia: Multilingual Matters, 1989.
- MOYLE, D.: „Readability: the use of cloze procedure.” CHAPMAN, L. J. and CZERNIEWSKA, P. (szerk.) *Reading from process to practice*. London and Henley: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- NUTTALL, C.: *Teaching reading skills in a foreign language*. Macmillan-Heinemann, Oxford, 1996.
- OLLER, J. W.: (1973). „Cloze tests of second language proficiency and what they measure.” *Language Learning*, Vol. 23, 1973. 105-118. old.
- RYE, J.: *Cloze procedure and the teaching of reading*. London: Heinemann Educational Books, 1983.